

ANTİK ROMA DÖNEMİ'NDEN BİZANS DÖNEMİNE: ANADOLU'DA SÜTUNLU CADDENİN DÖNÜŞÜMÜ

FROM ANCIENT ROMAN PERIOD TO BYZANTINE PERIOD: THE TRANSFORMATION OF COLONNADED STREET IN ASIA MINOR

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 1 Mart 2025	Received: March 1, 2025
Hakem Değerlendirmesi: 7 Mart 2025	Peer Review: March 7, 2025
Kabul: 1 Haziran 2025	Accepted: June 1, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1649223

Arif MISIRLI*

ÖZET

Sütunlu caddeler Helenistik Dönem ve Roma Dönemi şehirlerinin vazgeçilmez bir mimari yapısıdır. Bu caddeler kentin çeşitli yerlerini birbirine bağlayan agora, tapınak ve önemli anıtlara giden görkemli caddeler olup kentin ana strüktürünü oluştururlar. Erken Bizans Dönemi'nde ise, antik agoranın sivil yaşamda oynadığı rolü sütunlu cadde üstlenmiş ve yerel geleneğin yansıtıldığı bir alan haline gelmiştir. Bu çalışmanın** amacı Antik Roma Dönemi'nden Bizans Dönemi'ne sütunlu caddenin morfolojik dönüşümünü ele almak ve sebeplerini incelemektir. Çalışmada sütunlu caddelerin bulunduğu kentlerin seçiminde, kökenlerinin Antik Çağ'a dayanması ve dönemsel olarak yoğun nüfusun bulunması etkili olmuş bu nedenle tarihsel süreç boyunca coğrafi bakımdan yerleşimlerin yoğun olduğu bölge olan Anadolu'nun batısında ve güneybatısında yer alan kentler dikkate alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak metodoloji üç aşamadan oluşturulmuştur. İlk aşamada dönemsel karakteristik özelliklerin tanımlanması Antik Roma Dönemi ve Bizans Dönemi için yapılmıştır. İkinci aşamada özellikle arkeolojik kazı raporları incelenmiş ve bu belgelerden elde edilen bilgiler analiz edilerek yorumlanmıştır. Üçüncü aşamada ise Roma ve Bizans Dönemi ile Bizans Dönemi'nin erken ve 6. yüzyıl sonrası evreleri karşılaştırılmıştır. Sonuçta Geç Antik Çağ'da Antik Dönem'in izlerinin sürmeye devam ettiği, sütunlu caddelerin büyük ölçüde önemini koruduğu; ancak 6. yüzyılın sonuna gelindiğinde antik kültürün pek çok tezahürünün, Hristiyan dininin günlük hayata getirdiği yeni değerler nedeniyle silinmeye başladığı; cadde alanlarının kilise, dükkan, atölye ve konut olarak kullanılmış olduğu; hatta kent suru ile kesintiye uğradığı ve bu nedenle de büyük kentler dışında sütunlu caddelerin korunamamış olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sütunlu Cadde, Anadolu, Geç Antik Çağ, Bizans Dönemi, Dönüşüm

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Edirne / Türkiye
e-posta: arifmisirli@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2183-0532

** Bu çalışmada Geç Antik Çağ 3.-7. yüzyıllar arasında, Erken Bizans Dönemi ise 5.-7. yüzyıllar arasında kapsamaktadır. Bu tarih aralıkları ele alınan kentlerdeki sütunlu caddelerin kullanımı/dönüşümü konusunda ifade edilen tarihlendirmeler incelenerek belirlenmiştir.

ABSTRACT

Colonnaded streets are an indispensable architectural structure of Hellenistic and Roman cities. They were the main structure of the city, connecting different parts of the city and leading to the agora, temples, and important monuments. In the early Byzantine period, the colonnaded street took over the role of the ancient agora in urban life and became a space in which local tradition was reflected. This study aims to investigate the morphological transformation of the colonnaded street from the ancient Roman period to the Byzantine period and to analyze the reasons for this. In the study, the selection of cities with colonnaded streets was influenced by the fact that their origins date back to antiquity and that they were at times densely populated. For this reason, the cities in western and southwestern Asia Minor, the region where settlement was geographically dense throughout the historical process, were considered. The qualitative research method was applied in the study and the methodology consisted of three phases. In the first phase, the periodic characteristics of the ancient Roman and Byzantine periods were defined. In the second phase, archeological excavation reports were examined and the information obtained from these documents was analyzed and interpreted. In the third phase, the Roman and Byzantine periods and the phases of the Byzantine period at the beginning and after the 6th century were analyzed. As a result, it was found that the traces of antiquity persisted in late antiquity and the colonnaded streets largely retained their importance. However, towards the end of the 6th century, many manifestations of ancient culture began to disappear due to the new values that the Christian religion introduced into daily life; the street areas were used as churches, stores, workshops and residences; they were even interrupted by the city wall, and for this reason the colonnaded streets could only be preserved in large cities.

Keywords: Colonnaded Street, Asia Minor, Late Antiquity, Byzantine Period, Transformation

GİRİŞ

Sokak, mimarlık tarihi ve kentsel tasarım ile ilgili bir oluşumdur. Mimari kimliği yanında her sokağın ekonomik fonksiyonu ve sosyal önemi vardır ve bunlar formu belirler (Kostof, 1992, s. 189). Tarih boyunca sokağın kamusal kontrolüne ilişkin çeşitli zorlukların olması ve sokak bütünlüğünün korunması bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu kontrolü gücünü kaybettiğinde özel kullanım söz konusu olmaktadır (Kostof, 1992, s. 191). Sokak alanı kamu yararı için açık tutulmalı, erişilebilir olmalı, işlevleri için donatılmış olmalıdır.

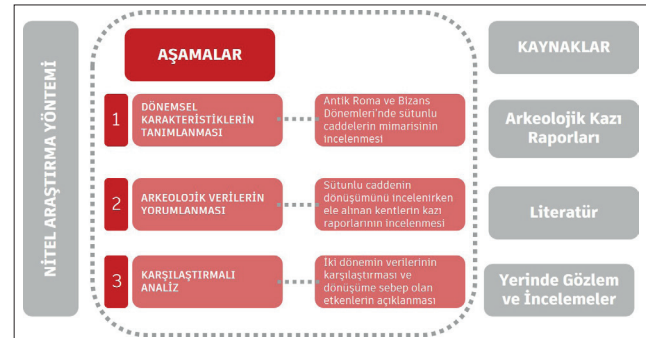
Roma Dönemi sütunlu caddeleri de özellikle şehir planlaması ve kamusal yaşamın önemli bir parçası olmuştur. Antik Dönem'de kentlerin toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve dinsel işlevleri kentteki kamu yapılarına ve bunların kentsel konumlarına yansır. Bu noktada sütunlu caddeler hem Helenistik Dönem'in hem de Roma Dönemi şehirlerinin vazgeçilmez bir mimari yapısı olmuştur. Bu tür caddeler özellikle imparatorluğun doğu kentlerinin ana omurgasını oluşturmuş ve hem sosyal hayatın merkezi hem de ticari işlevle kurgulanmıştır. Libanius Antakya kentinin topografyasını anlatmaya, ona göre kentin ihtişamını en iyi yansıtan sembol olan sütunlu caddeler ile başlar. '*Orta caddeyi çevreleyen sütunlar, "renklerin doğal değerlerine göre birleştiği bir resimdeki gibi", dağların ve akarsuların olmadığı pürüzsüz bir arazi üzerinde "hafif eğimli ve kesintisiz" olarak uzunlamasına uzanır*' (Downey, 1959, s. 673). Dolayısıyla sütunlu caddelerin kentlerdeki önemi dikkat çeker. Bu caddeler kentin çeşitli yerlerini birbirine bağlayan ve agora, tapınak ve önemli anıtlara giden görkemli caddelerdir. Erken Bizans Dönemi'nde1, antik agoranın sivil yaşamda oynadığı rolü üstlenen sütunlu caddenin, yerel geleneğin yansıtıldığı bir alan haline geldiği açıktır. Dolayısıyla bu çalışmada özellikle Erken Bizans Dönemi'nde kamusal-toplumsal rolü büyük olan ve kentlerin ana omurgasını oluşturan sütunlu caddeler ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı Antik Roma Dönemi'nden Bizans Dönemi'ne sütunlu caddenin morfolojik dönüşümünü ele almak ve sebeplerini incelemektir.

Çalışmada sütunlu caddelerin ele alındığı kentler, coğrafi bakımdan yerleşimlerin yoğun olduğu bölge olan Anadolu'nun batısında ve güneybatısında yer alan kentler özelinde değerlendirilmiştir. Söz konusu kentlerin kökenlerinin Antik Çağ'a dayanması ve tarihsel dönemler boyunca yoğun nüfusa sahip olmaları kent seçiminde rol oynamıştır. Bu kapsamda Aizanoi, Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Nikaia, Patara, Perge, Sagalassos, Sardes, Side, Stratonikeia ve Tripolis kentlerinden elde edilen verilerle çalışma yürütülmüştür.

Moudon'a göre kentsel form, kenti meydana getiren öğelerin tarihsel süreç içerisinde uğradıkları dönüşüm ve değişimin ortaya koyulması ile anlaşılabilir (Moudon, 1997, s. 7). Bu ilke doğrultusunda Antik Roma Dönemi kent strüktürünün en önemli parçası olan sütunlu caddelerin Bizans Dönemi boyunca sürekliliği ile geçirdiği dönüşümler analiz edilmiş ve Bizans kent strüktürünün, özellikle Erken Bizans evresi boyunca sütunlu caddeye bağlı şekillendiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup araştırma üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada Antik Roma Dönemi ve Bizans Dönemi sütunlu caddelerinin dönemsel karakteristik özellikleri tanımlanmıştır. İkinci aşamada özellikle arkeolojik kazı raporları incelenmiş ve bu belgelerden elde edilen bilgiler analiz edilerek yorumlanmıştır. Üçüncü aşamada ise Roma Dönemi ve Bizans Dönemi ile Bizans Dönemi'nin erken ve 6. yüzyıl sonrası evreleri karşılaştırmıştır. Çalışmanın temel kaynağını arkeolojik kazı raporları oluşturmakla birlikte, ilgili literatür incelenmiş; bunların yanı sıra ele alınan kentlerde yerinde gözlem yapılmıştır (Figür 1).

Figür 1
Metodoloji / Methodology (A. Mısırlı)

SÜTUNLU CADDENİN KÖKENİ, TASARIMI VE İŞLEVİ

Sütunlu caddelerin kökeniyle ilgili farklı görüşler bulunsa da, bu mimari formun Roma Dönemi'nde yaygınlaştığı ve erken dönem stoaların etkisiyle şekillendiği düşünülmektedir. Bu caddelerin ortaya çıkışına dair iki ana görüş bulunmaktadır: Birincisi, MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda İtalya'daki Pompei ve Ostia gibi yerleşimlerde dükkânların önünde yer alan kolonadlardan türediği; ikincisi ise stoaların etkisiyle geliştiğidir. Kaynağı ne olursa olsun, araştırmacılar sütunlu cadde anlayışının kökenini Akdeniz'in doğu havzasında aramaktadır (Segal, 1997, s. 8-9). Ayrıca, sütunlu caddeler tamamen kamu yararı gözetilerek inşa edilen ve kamusal işlev taşıyan ilk gerçek arterler olarak kabul edilmektedir (MacDonald, 1986, s. 51).

1 Bu çalışmada Geç Antik Çağ 3.-7. yüzyıllar arasını, Erken Bizans Dönemi ise 5.-7. yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Bu tarih aralıkları ele alınan kentlerdeki sütunlu caddelerin kullanımı/dönüşümü konusunda ifade edilen tarihlendirmeler incelenerek belirlenmiştir.

Günümüze ulaşan sütunlu caddelerin büyük çoğunluğu MS 2. ve 3. yüzyıllara ait olsa da (Güven, 2003, s. 46), bu durum onların ilk kez bu dönemde ortaya çıktığını göstermez; bu algı, söz konusu yüzyıllarda artan imar faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, portikolar ve dükkânlarla bir bütün oluşturan sütunlu caddelerin, Roma İmparatorluk Dönemi'nde sentezlenen bir yapı türü olarak geliştiği söylenebilir (Güven, 2003, s. 46). MÖ 1. yüzyıl sonları ile MS 1. yüzyıl başlarında Suriye'den yayılmaya başlayan sütunlu cadde mimarisinin, MS 2. yüzyıldan itibaren Anadolu kentlerinin de karakteristik bir unsuru haline geldiği düşünülmektedir (Anadolu, 1980, s. 13; Waelkens, 1989, s. 81). Bu etki batı kentlerinde de görülmekle birlikte, arkeolojik veriler sütunlu caddelerin doğu kentlerinde daha fazla benimsendiğini ve kentsel yapının ayrılmaz bir unsuru olarak daha yaygın şekilde kullanıldığını göstermektedir (Özdizbay, 2008, s. 158).

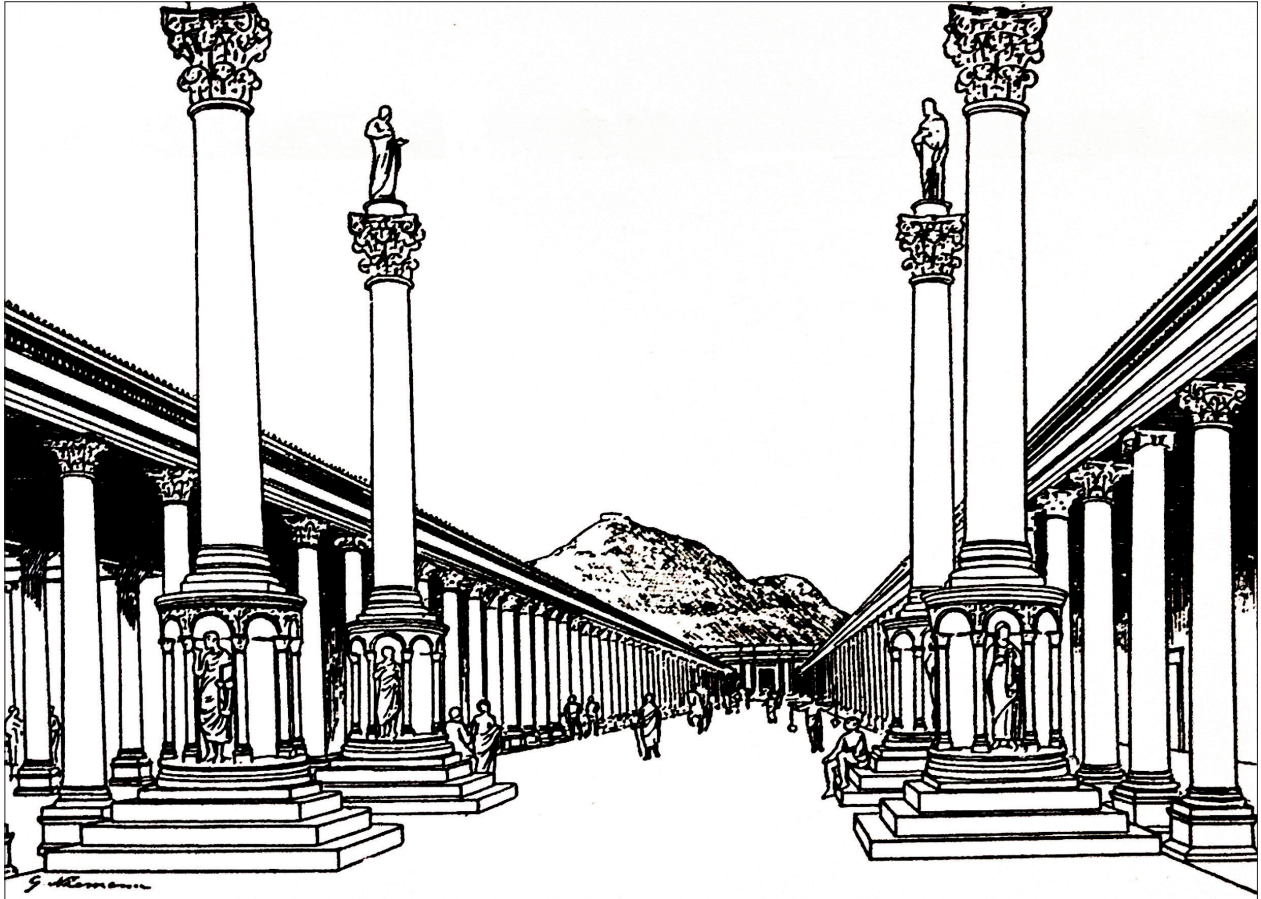
Sütunlu cadde mimarisi, bölgesel özellikler taşımaktadır ve belli bir standartlaşma bulunmamaktadır. Ancak önemli ortak özellikler mevcuttur. Cadde ile portikoları ayıran basamaklar caddelere daha fazla tanım ve bireysellik kazandırmış hem de üç boyutluluğu vurgulamıştır (MacDonald, 1986, s. 44). Basamakların etkileri, sütunlu caddeyi, yanlarındaki caddelere kıyasla daha mimari ve çevredeki binaların formlarıyla daha uyumlu bir yapı haline getirmiştir (MacDonald, 1986, s. 46). Sütunlu caddeler kamu yapılarının yakınlarında ya da bu yapıları birbirine bağlayacak biçimde konumlandırılmıştır. Sütunlu cadde yalnızca bir kentsel kurum ve kent formunun temel yapılaşma aracı değil, aynı zamanda etkileyici bir kent imajının önemli bir bileşeni olarak görülmektedir (Güven, 2003, s. 42).

Sütunlu caddeler, yalnızca birer ulaşım ve bağlantı yolu olmanın ötesinde, çok daha geniş bir işleve sahiptir (Macdonald, 1986, s. 43-46). Bu yapılar, sosyal yaşamın merkezi konumunda bulunurken, zaman içinde kullanım amaçlarına bağlı olarak çeşitli yapısal değişikliklere de uğramıştır. Portikoların düzenlenişi, dükkânların konumu ve işlevleri gibi pek çok unsur, bu değişimlerin doğal sebeplerinden sadece birkaçıdır. Kutsal yol işlevinin yanı sıra, kent içindeki ara yolları birbirine bağlayan ve günlük hayatın merkezini oluşturan sütunlu caddeler, ekonomik rolüyle de öne çıkan yapı gruplarından biri olmuşlardır (Segal, 1997, s. 10). Roma İmparatorluk Dönemi mimarisinde sütunlu caddeler, büyüklükleri ve gösterişleriyle kentlerin en dikkat çeken yapıları arasında yer almaktadır (Owens, 2000, s. 159).

Ayrıca, bir kentin sadece sınırlı sayıda meydanı ve pazar olarak kullanılabilecek alanı olduğu durumlarda, sütunlu caddeler doğal olarak agora ve stoa'nın, forum ve bazilikanın işlevlerini yerine getirmeye başlamıştır (Segal, 1997, s. 10).

ERKEN BİZANS DÖNEMİ'NDE SÜTUNLU CADDE

Roma Dönemi'nden itibaren birçok kentte yaygınlaşan sütunlu cadde inşa etme anlayışı, Erken Bizans Dönemi'nin sonuna kadar büyük ölçüde işlevselliğini korumuştur. Kentlerin ana ulaşım hatlarını oluşturan bu caddelerin, arkeolojik kazılarla, 6. ve 7. yüzyıl başlarına kadar birçok kentte aktif olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Bu dönemde de sütunlu caddeler kamusal yaşamı kolaylaştırmış, sosyal temasların kurulduğu ve sürdürüldüğü alanlar olmuş aynı zamanda kentlerin pazarı olarak kullanılmıştır (Saradi, 2006, s. 266). Erken Bizans Dönemi'nde, antik agoranın sivil yaşamda oynadığı rolü üstlenen sütunlu caddenin, yerel geleneğin yansıtıldığı bir alan haline geldiği açıktır. Justinianos zamanında (527-565), caddelerde kentlerin Hristiyanlaştığının altını çizen yeni anıtlar inşa edilmiştir (Saradi, 2006, s. 262). Örneğin, Ephesos'ta Arkadiane Caddesi'nin ortasına kentin Hristiyanlaştığını gösteren Dört Evangelist'in heykelleri 3 metre yüksekliğindeki bir kaide üzerinde dört sütun üzerine yerleştirilmiş ve nişler içindeki heykellerle süslenmiştir (Saradi, 2006, s. 262). Ephesos'ta Geç Antik Dönem'de işlevini devam ettiren diğer iki ana cadde ise Embolos (günümüzde Kuretlar Caddesi olarak adlandırılan ve sütunlu cadde anlamına gelen yapı) ve Mermer Cadde olmuştur. Kent merkezi niteliği kazanan Embolos, Devlet Agorası (Yukarı Agora) ile Ticaret Agorası'nı (Tetragonos Agorası) birbirine bağlayan ana akslardan biri iken; Mermer Cadde ise, Büyük Tiyatro ile Ticaret Agorası arasında yer almaktadır. Kuretlar Caddesi'nde ve Mermer Cadde'de bulunan imparatoru öven yazıtlar, söz konusu caddelerin 6. yüzyılın sonları ile 7. yüzyılın başlarında politik toplantıların gerçekleştirildiği alanlar olarak kullanıldığını göstermektedir (Pülz, 2011, s. 52-53). Bu dönemde Ephesos Embolos'u birkaç nymphaeum ile süslenmiş, Celsus Kütüphanesi de bir nymphaeum olarak dönüştürülmüştür (Saradi, 2006, s. 260). Celsus Kütüphanesi'nin anıtsal cephesi, önündeki merdiveni kapsayan bir çeşme havuzuna dekoratif bir arka duvar olarak (Figür 2) hizmet vermiştir (Pülz, 2011, s. 50). Kentin Geç Antik Dönem'e ait en etkileyici akslarından biri olan olan Arkadiane Caddesi ise İmparator Arkadios (395-408) döneminde onarılan ve tiyatrodan limana kadar uzanan, yarım kilometre uzunluğundaki geniş, mermer döşeli ve sütunlu yoldur (Foss, 1977, s. 472). Kent içinde önemli bir konuma sahip olan caddelere eşlik eden portikolar, kamuya açık alanlar olarak büyük bir işlev taşımaktadır. Özellikle galerilerin zarif süslemeleri ve Kuretlar Caddesi ile Arkadiane Caddesi'nin iki yanında bulunan galerilerin çok renkli mozaik döşemeleri, bu caddelerin kent yaşamındaki önemini ortaya koymaktadır (Pülz, 2011, s. 53). Ayrıca Erken Bizans Dönemi için Arkadiane'nin özel önemi, tiyatro ile liman arasındaki yolun ortalarında yer alan ve 6. yüzyıla tarihlendirilmiş bir şeref anıtıyla kendini belli eder (Figür 3).

Figür 2Celsus Kütüphanesi'nin Önündeki Havuz / *The Pool in front of the Celsus Library* (Pülz, 2011, s. 50)**Figür 3**Arkadiane Üzerindeki Şeref Anıtı / *Monument of Honor on Arkadiane* (Pülz, 2011, s. 55)

Ephesos ile birlikte yakın inşa tarihi gösteren Aizanoi ikinci bir örnek oluşturur. Aizanoi’de yeni bir sütunlu caddenin inşasıyla Geç Antik Çağ kentsel düzeni, 5. yüzyılın başlarında yeniden yapılandırılmıştır. Caddenin sütun ve arşitrav gibi mimari elemanları devşirme malzemelerle oluşturulmuştur (Stroth, 2017, s. 327). Geç Antik Dönem sütunlu caddesi, 6. yüzyıla kadar işlevini korumuş, ardından bir deprem nedeniyle yıkılmıştır (Ateş & Rheidt, 2008, s. 236; Türktüzün, 2017, s. 51).

Side’de, Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirilen ve Arif Müfid Mansel tarafından hazırlanan kent planında B ve C olarak adlandırılan kentin iki büyük sütunlu caddesi (Mansel, 1978, s. 28), Erken Bizans Dönemi’nde çeşitli onarımlardan geçirilerek kullanılmaya devam etmişlerdir. B Caddesi’nin kentin Bizans Dönemi merkezi noktasını oluşturan piskoposluk kilisesi ve sarayına ulaştırması bu caddenin önemini ortaya koyar. Sütunlu caddelerde yapılan müdahaleleri belgeleyen yazıtlar, mozaik yapımına değindiği gibi, genel bir onarımı da göstermektedir. Ancak, bu yazıtlar onarımın gerçekleştirildiği caddeyi veya onarımın kapsamını kesin olarak belirtmemektedir. Bununla birlikte 5. yüzyılda kentin kapsamlı bir onarım faaliyeti geçirdiği anlaşılmaktadır (Yıldırım, 2017, s. 191-192). Erken Bizans Dönemi’ne ait mimari parçaların, B Caddesi ile C Caddesi’nin doğu bölümünde yer alması, onarım

çalışmalarının ağırlıklı olarak bu kesimlerde yapıldığını göstermektedir (Yıldırım, 2017, s. 199). Geç Antik Dönem’de Side’de sütunlu caddelerde yalnızca onarım ve yenileme çalışmaları yapılmamış, aynı zamanda yeni kentsel donatılar eklenerek bu alanlar önemli sirkülasyon noktalarına dönüştürülmüştür (Yıldırım, 2021, s. 386).

Bir diğer örnek, Patara’nın Roma Dönemi ve Erken Bizans Dönemi yerleşiminin ana omurgasını oluşturan ve kuzey-güney doğrultusunda kentin kamusal merkezinin ortasından geçen Liman Caddesi’dir (Aktaş, 2019, s. 252). Arkeolojik kazılar, Liman Caddesi ve portikolarının MÖ 2. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadar kullanımda olduğunu göstermektedir (Aktaş, 2019, s. 257). Bu süreçte Liman Caddesi ve portikoların mimari yapısında köklü değişiklikler yapılmamış, daha çok deprem ve yangın gibi felaketlerin yol açtığı tahribatların giderilmesine yönelik kısmi onarımlar gerçekleştirilmiştir (Aktaş, 2019, s. 256).

Aphrodisias’ta ise 1995-1998 yılları arasında gerçekleştirilen jeofizik araştırmalar kentin kazılmamış bölgelerinin de gridal planlı olduğu sonucunu göstermiş (Ratte, 2008, s. 14); bu gridal yapının önemli bir parçası olan ve hinterland ile güçlü bir bağlantı sağlayan Tetrasyon Caddesi, MS 4. yüzyılın ortalarında kent surlarının inşa edilmesiyle birlikte, kent içinde ana bir arter konumuna

Figür 4

Tetrasyon Caddesi’nin Kent İçi Konumu / *The Urban Location of Tetrasyon Street* (Ratte, 2008, s. 13)

sahip olmuştur (Figür 4-5) (Dalgıç & Sokolicek, 2017, s. 271). Cadde MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiş; MS 5. yüzyıl sonu - 6. yüzyıl başlarında su problemiyle başa çıkmak için caddenin eski döşeme taşları sökülüp, yeni döşeme 1.50 metre kadar yükseltilmiştir. Geç Antik Çağ caddesi döşenirken yeni bir yapı olarak Nişli Yapı inşa edilmiştir. (Smith ve ark., 2022, s. 36-38). Tetrapylon Caddesi'nin önemli bölümlerinden biri, MS 400 yılına tarihlenen Doğu Stoası'dır. Stoda bulunan MS 616/617 yıllarına ait yıkım tabakası içindeki veya altındaki MS 610/611 yıllarına ait sikkeler, caddenin 7. yüzyılın ilk yarısında çöküş yaşadığını; deprem ve yangın sonucunda yıkılmış olduğunu kanıtlamaktadır (Smith & Ögüş, 2017, s. 23).

Figür 5

Tetrapylon Caddesi / Tetrapylon Street (Aphrodisias Kazıları, T. Y.)

Sardes'te ise gelişimin ölçeği sokak yapılarında açıkça görülmektedir. Sardes'in ana caddesi, Hamam-Gymnasium Kompleksi'nin güney tarafı boyunca uzanan geniş sütunlu bir geçit olan Mermer Yol'dur. İlk haliyle Mermer Yol'un belirgin bir kentsel önemi olmadığı, ancak MS 400 civarında, yeni şehir duvarındaki büyük bir kapıya kadar yeniden inşa edilmesinin, batıdan gelen yolcular için büyük bir geçit yaratmış olabileceği belirtilmiştir. Cadde, portikolarla çevrili 20 metre genişliğinde taş döşeli bir yüzey ve Bizans dükkânları

olarak bilinen bir dizi mütevazı yapıdan oluşmaktadır. Doğuda Mermer Yol, yaklaşık aynı dönemde yeniden geliştirilen geniş bir taş döşeli plaza veya meydanla buluşmuştur. Hem Mermer Yol'un hem de meydanın yenilenmesi, bu mekanların kent yaşamında giderek artan törensel ve ticari rollerinin altını çizmektedir (Rautman, 2011, s. 11-12).

Bir başka kentte, Hirerapolis'te ise sütunlu cadde, Frontinus Kapısı'nın ithaf yazıtında belirtildiği gibi MS 84-85 yıllarında tamamlanmış; MS 4.-5. yüzyıllarda kaldırımı kaplayan bir portiko inşa edilmiştir. Yine bu dönemde inşa edilen Geç Antik Çağ suru caddenin başlangıcı Frontinus Kapısı'ndan yaklaşık 170 metre sonra Bizans Kapısı ile caddeyi kesintiye uğratmıştır. 7. yüzyılda bir depremle cadde zarar görmüş, yıkıntılar kaldırılmamış ancak düzenlenmiştir (Ismaelli, 2015, s. 108).

Kökeni Helenistik Dönem'e dayanmakla birlikte MS 1. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'daki en eski sütunlu caddelerden biri olarak yeniden düzenlenen Sagalassos ana sütunlu caddesinin (NS Caddesi) döşemesi sürekli olarak korunmuştur. Büyük olasılıkla portiko ve batı portikonun arkasındaki dükkânlar MS 4. veya 5. yüzyılda tamamen yeniden inşa edilmiştir (Waelkens, 2009, s. 429-430). Caddenin yeniden düzenlenmesi ise 6. yüzyılın ikinci çeyreğinde gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak, cadde döşemesinin bir kısmı değiştirilmiş ve dekoratif anıtlarla süslenmiştir. Caddenin üzerine yeni bir sokak çeşmesi yerleştirilmiştir ve en dikkat çekici olanı, şehrin başka yerlerinden toplanan küçük ölçekli heykelciklerin yolun her iki tarafında sergilenmesidir (Jacobs & Waelkens, 2013, s. 254).

Stratonikeia kentinde Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen, Kuzey Sütunlu Cadde, MS 139 yılında meydana gelen depremde yıkılmış, ardından Kuzey Şehir Kapısı ve çeşme yapılarıyla birlikte yeniden planlanarak inşa edilmiştir. Ana güzergâh niteliği taşıyan ve günlük kullanımın yanı sıra özellikle dini törenlerde de önemli bir rol oynayan Kuzey Sütunlu Cadde'nin doğu ve batı taraflarında birer portiko bulunmaktadır. MS 365 yılındaki depremin ardından, bu cadde kentteki Roma İmparatorluk Dönemi'ne ve öncesine ait yıkılan ya da işlevi değişen yapılardan getirilen mimari elemanlarla MS 4. ve 5. yüzyıllarda yeniden düzenlenmiştir. Aynı dönemde, ticari ve dini yapılar caddenin doğu tarafında yoğunlaşmıştır. Caddenin başlangıcında bulunan kemerli geçiş ile doğu portikonun zeminindeki mozaikler de bu imar sürecinde eklenmiştir. Kuzey Sütunlu Cadde, MS 7. yüzyılın ilk yarısına kadar orijinal işlevine uygun olarak kullanılmış, ancak bu tarihten sonra, inşa edildiği yapının fonksiyonunun değişmesiyle farklı amaçlarla değerlendirilmiştir (Söğüt, 2022, s. 325-326; Söğüt & Aytakin, 2017, s. 221-232).

Pamphylia Secunda'nın metropolisi Perge'nin kuzey-güney doğrultusunda uzanan sütunlu caddesi, ortasından geçen ve kuzeydeki anıtsal nymphaeumdan beslenen su kanalı sayesinde büyük bir görkem ve ün kazanmıştır. Bu cadde, Antik, Geç Antik ve Erken Orta Çağ boyunca ihtişamını korumuştur. Caddenin güney kesiminde, doğu portiko üzerinde bulunan mozaik döşeme, kentlerin antik kimliklerini kaybetmeye başladığı düşünülen 5. yüzyıl gibi bir dönemde bile bakım ve onarım çalışmalarının devam ettiğini göstermektedir (Işıklıkaya, 2010, s. 376-77).

Tripolis'te ise sütunlu caddenin Roma Dönemi kullanımında genişliği 10 metre iken; olasılıkla MS 400 civarında caddenin kuzeyine, sur yapılarak cadde genişliği 7 metreye düşürülmüş; cadde sur dışında kalmıştır (Duman, 2013, s. 189).

Günümüz İznik kenti, antik Nikaia'nın izlerini taşımayı sürdürmekte olup, birbirine dik açıyla kesişen iki ana cadde, kent merkezinde birleşerek surların dört kapısını birbirine bağlamaktadır. Arkeolojik kazılarda, günümüz ana caddesinin yaklaşık 4,5 metre altında bulunan Roma Dönemi'ne ait cardonun bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Erken Bizans Dönemi'ne ait Ayasofya Kilisesi, modern zemin seviyesinden 4 metreden daha derinde, iki ana aksın kesişimine yakın bir noktada konumlanmış olup, antik sokakların uzun süre kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Ayrıca, cardonun doğu portikosunun 1,1 metre üzerinde bir sokak ile I. Murat Hamamı'nın (14. yüzyılın ikinci yarısı) batı kapısının 1,4 metre altında ikinci bir sokağın arkeolojik kazılar sonucu Bizans Dönemi'ne ait olduğu belirlenmiştir. Bu veriler doğrultusunda, bazı modern sokakların antik sokak ızgarasını izlediği düşünülmektedir (Peschlow, 2017, s. 204-205).

SÜTUNLU CADDELERİN KADEMELİ OLARAK ORTADAN KALKMASI VE SOKAK AĞINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER

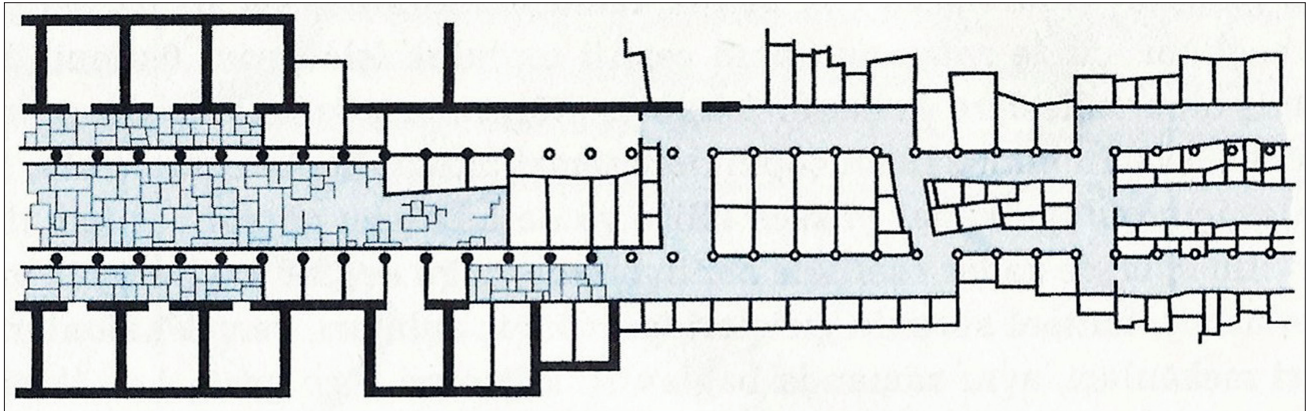
Orta Çağ sonrası değişen dini ve sosyal yapı, kentsel mimarinin önemli unsurlarından biri olan sütunlu caddelerin de dönüşümüne neden olmuş; özellikle 6. yüzyıldan itibaren yaşanan salgınlar, savaşlar, ekonomik sıkıntılar ve depremler meydanların ve kamusal alanların daralmasına yol açmıştır (Figür 6). Bu süreçte, kentteki diğer kamusal yapılar gibi sütunlu caddeler de eski önemini ve görkemini yitirmiştir. Geç Antik Dönem'den Orta Çağ'a geçişle birlikte klasik sokak yapısı, değişen sosyal ve ekonomik faaliyetlere uyum sağlamak adına dönüşüme uğramış; dükkanlar ve zanaatkar atölyeleri sokaklara taşarak genişlemiş, bu yapılar üzerine yeni inşaatlar yapılmış ve bölünerek, geleneksel Roma Dönemi sokak düzeninden uzaklaşan, daha karmaşık ve parçalı bir şehir dokusu oluşmuştur (Haldon, 2007, s. 77).

Örneğin Ephesos'ta Arkadiane Caddesi üzerine 7.-8. yüzyıllarda inşa edilen konutlar caddenin işlevini yitirmesine neden olmuştur (Foss, 1977, s. 474). Hierapolis'te ise Frontinus Caddesi'nde Frontinus Kapısı'nın hemen içinde 6. yüzyılda ya da 7. yüzyıl başlarında küçük bir kilise Roma Dönemi caddesinin döşemesi üzerine doğrudan inşa edilmiştir (Arthur, 2015, s. 109). Ayrıca 7. yüzyıl depreminin ardından cephelerin yıkıntısı kaldırılmamış ancak düzenlenmiştir. Böylece dar ve dolambaçlı geçişler elde edilmiştir. 9-10. yüzyılda caddenin üzerine konut yapımları ile 10. yüzyılda ortadan geçen duvar inşası sütunlu caddenin daralmasına (Fig. 7) neden olmuştur (Arthur, 2006, s. 47-48).

Aphrodisias'ta da Ephesos ve Hierapolis gibi caddenin üzerinde yapılaşma görülür. 7. yüzyılın ilk yarısında Aphrodisias'ın şehir merkezi terk edilmiş, Roma Dönemi ve Geç Antik Dönem'e ait ana caddelerin döşemesi zarar görmüş, ancak kentsel dokudaki eksenler fark edilebilir durumda kalmıştır.

Figür 6

Doğu Kentlerinde Sokağın Dönüşümü² / Transformation of the Street in Eastern Cities (Haldon, 2007, s. 79)

2 Plan soldan sağa son dönem Roma İmparatorluğu'nun sütunlu caddesinin zaman içinde ortaçağın dar sokaklarına ve dükkan/zanaat semtlerine doğru değişme sürecini göstermektedir.

Figür 7Frontinus Caddesi Üzerindeki Konutlar / *Residences on Frontinus Street* (Scardozzi, 2015, s. 106; Arthur, 2006, s. 47)

Kalıntılarla dolan Tetrasyon Caddesi, merkezi ve kentsel kimliğini kaybetmiştir. 8. veya 9. yüzyılda kısa süreli bir yeniden yerleşim yaşanmış, Tetrasyon Caddesi üzerinde yüzey düzleştirme çalışmaları yapılmış, ardından küçük evler ve sarnıçlar gibi yapılar inşa edilerek bölge kırsal bir karakter kazanmıştır (Dalgıç & Sokolicek, 2017, s. 275-276). Cadde, her iki yandan 2'şer metre daraltılarak toplamda 4 metre genişliğe indirilmiştir. Bu döneme ait en önemli yapı kompleksi, "Karanlık Çağ Kompleksi" (Figür 8) olarak adlandırılan ve caddenin kuzey tarafında, batı kolonadın yıkıntıları üzerine inşa edilen yapılardır (Smith ve ark., 2022, s. 39-40).

Sagalassos kentinde ise 7. yüzyılda, aşağı kentte bulunan sütunlu caddenin güney kesimine savunma amaçlı bir duvar inşa edilmiştir (Figür 9). Bu duvar, iki dikdörtgen kule ile güçlendirilmiştir. 7. yüzyılda sütunlu caddeyi keserek inşa edilen bu savunma duvarı, 5. yüzyılın sonlarından itibaren oluşmaya başlayan Hadrianus ve Antoninus Pius imparatorluk kült alanı çevresindeki yerleşimi, kuzeyden gelebilecek saldırılara karşı korumak amacıyla yapılmıştır (Waelkens, 2009, s. 429-430).

Tripolis'te de sur caddeyi daha erken tarihte daraltmış; sur dışında doğu batı doğrultuda uzanan Sütunlu Cadde'nin kuzey sınırını sur duvarları oluştururken güney sınırını birbirine bitişik düzende cadde boyunca uzanan ortak duvarlara sahip dükkân sıraları oluşturmuştur. En erken

buluntuları MÖ 1. yüzyıla ait dükkânların MS 4.-6. yüzyıllar arasında da kullanımı devam etmiştir (Duman, 2018, s. 351). MS 6.-7. yüzyılda kentteki nüfusun azalması ve kentin daha kompakt bir plana bürünmesinin ardından, caddenin güney kısmına yol boyunca döşenen künk dizisi, kentteki yaşamın devam ettiğini ancak başta sütunlu cadde olmak üzere bazı yapıların asıl işlevlerini kaybettiğini, bazılarının işlev değiştirdiğini göstermektedir (Duman, 2013, s. 189-190).

Aizanoi'de ise sütunlu caddenin kuzeydoğu galerisinde ortaya çıkarılan ve devşirme malzeme kullanılarak inşa edilmiş mekanda bir ocak ve bol miktarda maden curufu bulunması, bu mekanın bir demirci atölyesi olduğunu düşündürmektedir. Sikkeler ışığında bu mekanın, 5. yüzyılın sonlarında veya 6. yüzyılda, sütunlu caddenin kuzeydoğu galerisini kesintiye uğrattığı söylenebilir (Rheidt, 1995, s. 66).

Sardes'te sütunlu cadde, 7. yüzyılın başlarında meydana gelen bir depremle tamamen yıkılana kadar kullanılmaya devam etmiştir. 616 yılında gerçekleşen Pers istilasının ardından yaklaşık 660 yılında bir yenileme çalışması yapılmıştır. Kentin merkezindeki yol yeniden inşa edilmiş, ancak bu kez mermer yerine parke taşları kullanılmıştır. Yeni yapı, eski sütunların ve dükkân kalıntılarının üzerine doğrudan inşa edilmiştir (Foss, 1975, s. 737-738; Foss, 1976, s. 57). Side'de sütunlu caddelere yapılan bir müdahale tespit edilmemiştir. Ancak caddelerden elde edilen arkeolojik ve numizmatik veriler, Sasani ve Arap

Figür 8

Aphrodisias'ta Sütunlu Caddeye Taşan Karanlık Çağ Kompleksi / *Dark Age Complex Overflows onto Colonnaded Street in Aphrodisias* (Smith ve ark., 2022, s. 40)

Figür 9

Sagalassos'ta Sütunlu Caddeyi Kesen Savunma Duvarı / *Defensive Wall Intersecting the Colonnaded Street in Sagalassos* (Waelkens, 2011, s.14)

akınlarının etkisiyle arterlerin MS 7. yüzyılın ilk yarısında kullanımlarının sona erdiğini göstermektedir (Soykal Alanyalı, 2017, s. 188). Patara'da da Side'de olduğu gibi sütunlu caddenin mimari yapısını bozan bir yapılaşma olmamış, cadde MS 7. yüzyılın sonuna kadar kullanım görmüştür (İşkan ve ark., 2015, s. 311).

Perge'nin kuzey-güney uzanımlı sütunlu caddesi uzun süre kullanımını devam ettirmiş, 9-10. yüzyıl gibi geç bir dönemde batı portikonun bir kısmı üzerine inşa edilen küçük bir kilise ile kısmen değişikliğe uğramıştır (Yıldırım, 2021, s. 385).

Stratonikeia kentinde dönüşüm ise daha geç tarihlidir. Kuzey Sütunlu Cadde üzerinde ve portiko kazıları sırasında çok sayıda Doğu Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait seramik parçaları bulunmuş; bu durum olasılıkla 11. yüzyıl sonunda oluşan imar dönemine ait portikonun işlevinin sona ermesinden sonra yapılan düzenleme olarak ifade edilmiştir. Plan ve mimari özellikleri açısından sivil yapılara ait olabilecek, antik mimari elemanlar ile kırık ve moloz taşlardan toprak harçlı örülen duvarlarda zayıf bir işliğin varlığı görülmüştür (Söğüt, 2018, s. 443.).

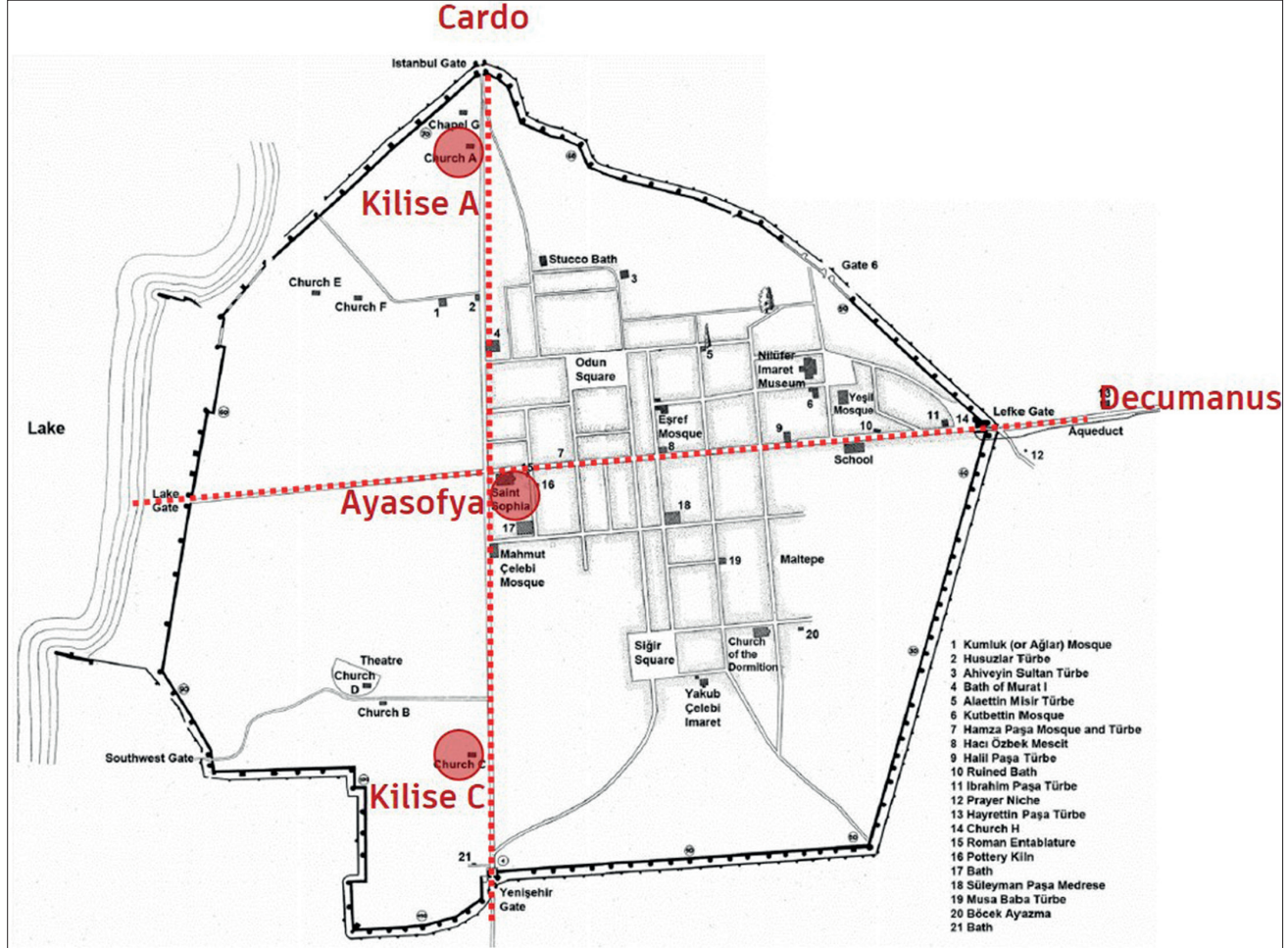
Nikaia'nın antik sokak dokusunun Bizans Dönemi boyunca korunduğu anlaşılmaktadır. Erken Bizans Dönemi'ne ait Ayasofya'nın iki ana aksın kesişim noktasında bulunması ve Geç Bizans Dönemi'ne ait iki kilisenin cardonun uçlarında konumlanması, bu görüşü destekler niteliktedir (Figür 10).

DEĞERLENDİRME

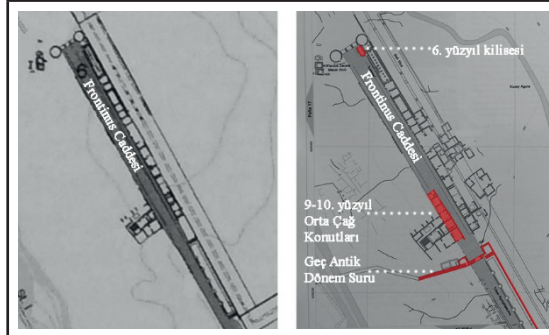
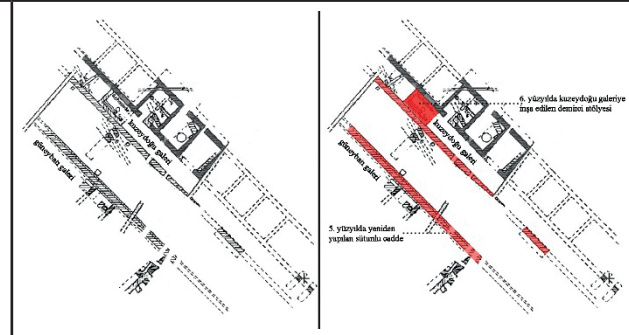
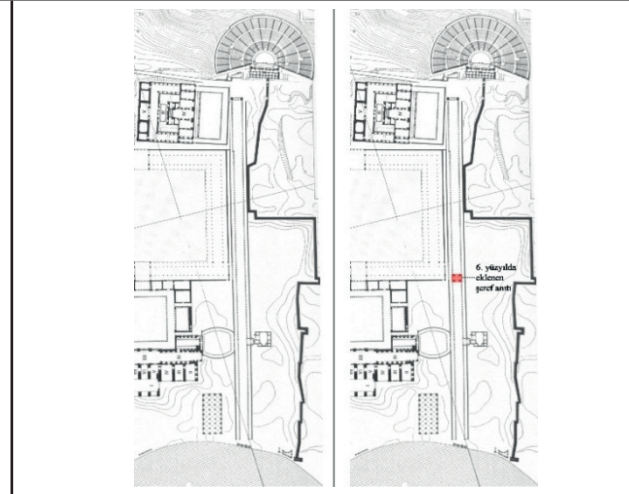
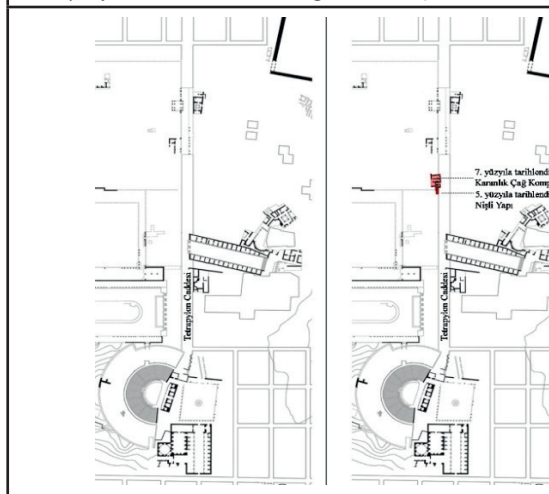
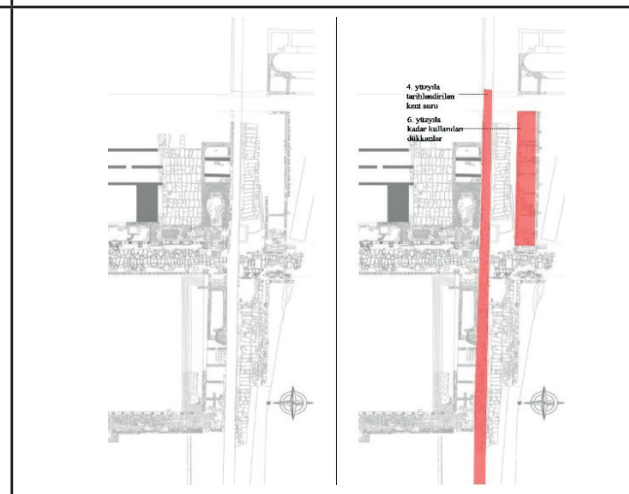
Ephesos, Aizanoi, Aphrodisias, Sardes'te yeni yapımlar, Ephesos, Side, Sagalassos ve Stratonikeia gibi kentlerde bazen eski anıtsal pagan yapılardan devşirilen bazen yeni yapılan cadde çeşmeleri ve benzeri pek çok mimari uygulama ile kentin refah ve ekonomik gücünün sergilenmesi sağlanmıştır. Hierapolis, Aphrodisias, Nikaia, Patara, Sagalassos, Side, Perge kentlerinde Roma Dönemi sütunlu cadde sisteminin bazen aynısıyla bazen de onararak kullanılmış olduğu görülmektedir. Ephesos, Perge, Stratonikeia ve Side gibi kentlerde galerilerin mozaik zeminleri bu caddelerin kent yaşamındaki önemini ortaya koymaktadır. 7. yüzyılda ise Sardes'te bir cadde yenilemesi görülmektedir. Ancak Tripolis'te ise daha erken bir tarihte 4. yüzyılda sütunlu caddenin kent suru ile daraltılmıştır.

Figür 10

Nikaia Kent Planı / *Nicaea City Plan* (Peschlow, 2017, s. 205)

Tablo 1Sütunlu Caddelerde Meydana Gelen Değişimler³ / *Changes on colonnaded streets*

 6. yüzyıl kilisesi 9-10. yüzyıl Orta Çağ Konutları Geç Antik Dönem Suru	 5. yüzyılda yeniden yapılan sütunlu caddede 6. yüzyılda kuzeydoğu galeriye atölye işlevinin eklenmesi
Hierapolis Frontinus Caddesi üzerine eklenen 6. yüzyıl kilisesi ve 9-10. yüzyıl konutları ile caddeyi kesen Geç Antik Dönem suru / <i>The 6th century church and the 9th to 10th century residences added to the Frontinus Street of Hierapolis, as well as the late antique wall that cuts through the street</i> (Scardozi, 2015, s. 28, 106)	Aizanoi sütunlu caddesinin 5. yüzyılda yeniden yapılması ve 6. yüzyılda kuzeydoğu galerisine atölye işlevinin eklenmesi / <i>The reconstruction of the colonnaded street of Aizanoi in the 5th century and the addition of workshop functions to the north-eastern gallery in the 6th century</i> (Rheidt, 1996, s. 304)
 6. yüzyılda eklenen çeşme 7. yüzyılda caddeyi kesen savunma duvarı	 6. yüzyılda eklenen şeref anıtı
Sagalassos NS Sütunlu Caddesi'ne 6. yüzyılda eklenen çeşme yapısı ile 7. yüzyılda yapılan ve caddeyi kesen savunma duvarı / <i>The fountain that was added to the colonnaded street of Sagalassos NS in the 6th century and the 7th century defence wall that cuts through the street</i> (Jacobs & Waelkens, 2013)	Ephesos Arkadiane Caddesi üzerine 6. yüzyılda eklenen şeref anıtı / <i>The monument of honour in Arcadiane Street in Ephesus from the 6th century</i> (Scherrer, 2000, s. 163)
 7. yüzyıla tarihlenen Karanlık Çağ Yapısı 5. yüzyıla tarihlenen Nişli Yapı	 4. yüzyıla tarihlenen küp suru 6. yüzyıla kadar kullanılan dükkanlar
Aphrodisias Tetrapylon Caddesi kenarına geç 4. yüzyıl - erken 5. yüzyılda, inşa edilen Nişli Yapı ile caddeye taşan 7. yüzyıl Karanlık Çağ Yapısı / <i>Niched building, built at the end of the 4th - beginning of the 5th century on the edge of the Tetrapylon Street of Aphrodisias and dark age building from the 7th century that juts out onto the street</i> (Smith ve ark., 2022, s. 39-35)	Tripolis Sütunlu Caddesi'ni daraltan Geç Antik Dönem suru ve portikosu üzerine inşa edilen dükkanlar / <i>Late antique wall narrowing Tripolis colonnaded street and stores built on the portico of colonnaded street</i> (Duman ve Baysal, 2017, s. 555)

3 Sütunlu caddelerdeki dönüşümler görsellerin altında verilen kaynaklar üzerinden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Özellikle bu dönemdeki onarımlar çeşitli yasalarla da desteklenebilir. 4. yüzyıl ve 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen yasalar, valilerin yeni inşa süreçlerinden ve kentsel hizmetlerden ziyade kamu yapılarının bakımına ve onarımına yönelmeleri gerektiğini ortaya koymuştur (Cod. Theo. 15.1.3; Pharr, 1952, s. 423). Ayrıca cadde üzerine genişleyen, yani kamuya ait alanların izinsiz olarak inşa edilen yapıların yıkılması ile ilgili düzenlemeler de bulunmaktadır (Cod. Theo. 15.1.39; Pharr, 1952, s. 427). Bu düzenlemeler özellikle kamusal alanların ve kent estetiğinin korunması amacıyla yapılmıştır. Kanunlar, imparatorluk genelinde hem maddi kaynaklar hem de işgücü temini konusundaki sıkıntıları gözler önüne sermektedir. Yapı üretimi için ihtiyaç olan bu iki temel unsurun anıtsal mimarinin sürekliliğini sağlamakta yetersiz kalması, imparatorluk kanunlarının mevcut yapı stokunun kullanımını ve onarımını en etkili çözüm olarak öne çıkardığını göstermektedir (Cod. Theo. 15.1.28; Pharr, 1952, s. 426). Dolayısıyla birçok kentte kamu yapılarının dolayısıyla da sütunlu caddelerin onarımı bu yasalarla açıklanabilir.

Burada kilit tarih 6. yüzyılın sonları-7. yüzyılın başları olarak dikkat çeker. Söz konusu tarihten önce sütunlu caddeler hala kentin en önemli unsurlarından biridir. Ancak sonrasında günlük ihtiyaçlara yönelik mekânların (basit tekniklerle inşa edilmiş konutlar ya da işlikler gibi) sokakların üzerine yapıldığı, sokakların daraltıldığı ve bazen kullanıma devam edildiği, yeni inşa edilen savunma duvarlarıyla sokakların kesintiye uğradığı, zaman zaman dinsel yapıların caddelerin üzerinde yapılması dolayısıyla düzenli sokaklara ihtiyaç duyulmadığı ve antik kent planına uyulmadığı belirtilebilir (Tablo 1).

İşlevlerin dönüşümleri incelendiğinde ise kentlerdeki nüfus değişimlerinin ve kentsel çevrenin sınırlı olanaklarının antik yapı arazilerinin yeniden kullanımına yansıdığı söylenebilir. Özellikle geniş alanlar kaplayan sütunlu caddelerin yeni konut ihtiyaçlarına cevap verebilecek alanlar olarak değerlendirildiği, cadde döşemesinin konutlara hizmet edecek şekilde kurgulandığı görülür. Yeniden kullanımın ve dönüşümün önemli bir diğer nedeni ise ekonomik etkidir. Sütunlu caddelerin işlevlerini kaybetmelerinin ardından günlük ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte konut alanı olarak yeniden değerlendirilmesi dönemin ekonomik koşulları dikkate alındığında uygun bir çözüm olarak görülebilir. Antik yapı malzemelerinin alanda bulunması, şehirlerin karakteri için belirleyici önem taşımıştır. Tarihsel ya da estetik değer göz önüne alınmadan, antik binalardan kalanlar en uygun şekilde yeniden kullanılmıştır. Ayrıca toplumsal değişimler ve gündelik yaşamın farklılaşması, anıtsal yapıların yerini daha mütevazı ve işlevsel yapıların almasına neden olmuş, kentli nüfusun ihtiyaçlarına uygun olarak kamu alanlarının özel kullanıma geçmesi, konut ve üretim alanlarının yayılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Erken Bizans Dönemi'nin sonlarında itibaren, sütunlu caddelerin sivil işgaller nedeniyle geçirdikleri değişimler ortadadır. Pek çok kent örneğinde bunu tespit etmek mümkündür, ancak bazı istisnalar bulunmaktadır. Örneğin Geç Antik Dönem ve Erken Orta Çağ boyunca ihtişamını sürdüren Perge'nin kuzey-güney sütunlu caddesi, 9-10. yüzyıl gibi geç bir dönemde oldukça sınırlı bir ölçüde değişikliğe uğramıştır (Yıldırım, 2021, s. 385). Nikaia'nın antik sokak dokusu ise yukarıda bahsedildiği üzere Bizans Dönemi süresince varlığını sürdürmüş gibi görünmektedir.

SONUÇ

Geç Antik Çağ'da Antik Dönem'in izleri devam etmiş, sütunlu caddeler büyük ölçüde önemini korumuştur. 6. yüzyılın sonuna gelindiğinde kent kültürü kökten değişmiştir. Kentler siyasi ve idari bağımsızlıklarını kaybetmiş ve yetkinin merkezi yönetime ve eyalet valilerine devredilmesi, kamusal mekânı ayakta tutacak mali kaynaklardan mahrum bırakmıştır. Roma İmparatorluğu'nun merkezîyetçi yapısının zayıflamasıyla kentlerin planlı gelişimi sekteye uğramış; sütunlu caddeler gibi anıtsal kamu alanlarının idaresi zayıflamış ve bu alanlar denetimsiz biçimde özel kullanıma açılmıştır.

Ayrıca dini ve kültürel dönüşüm, antik kültürün pek çok tezahürünün, özellikle Hristiyan dininin günlük hayata getirdiği yeni değerlerden dolayı silinmeye başlamasına sebep olmuştur. Hristiyanlığın yayılmasıyla eski pagan yapılar ve alanlar terk edilmeye veya farklı işlevlerle yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Yeni dini merkezlerin ortaya çıkmasıyla sütunlu caddelerin önemi azalmış ve bu alanlar sivil kullanımlara açılmıştır. 6. yüzyılın sonundan sonra antik kentsel alan korunmamış; antik agora, sivil yönetim binaları, tiyatrolar, hamamlar ve hipodromlar gibi kamu binaları terk edilmiş, harap olmuş veya başka amaçlarla dönüştürülmüştür (Mısırlı & Özgüven, 2018; 2020; Yıldırım, 2021). 7. yüzyıl sonrasında ekonomik gerileme ve kentsel daralma; şehirlerin küçülmesine, ticaretin daralmasına ve kamu yatırımlarının azalmasına yol açmıştır. Kent merkezlerinde boş kalan kamusal alanlar olan sütunlu caddeler de, konut ve küçük zanaat üretimi gibi işlevlere ya da dinsel işlevlere dönüştürülerek değerlendirilmiştir.

Yalnızca Selanik (Thessaloniki) ve İstanbul (Konstantinopolis) gibi çok büyük şehirlerde (Berger, 2000; Saradi, 2006) ve bu çalışmada da bahsedildiği üzere bir dönem imparatorluğun başkenti olan Nikaia'da ana cadde ağı temel olarak korunmuş, ancak daha önceki anıtsal görünümünün ve ortogonal planlamasının çoğunu kaybetmiştir. Dolayısıyla, antik sütunlu caddeler de korunmamış; alanlar, kilise, dükkan, atölye ve konut olarak kullanılmıştır. Portikolara ve sokaklara yapılan müdahaleler kendiliğinden bir gelişme izlenimi

yaratmaktadır. Caddeler niteliksiz yapıların inşasıyla daraltılmış; sokakların bazı kısımları sur ile kesintiye uğramıştır. Arkeolojik raporlar, kentsel kamusal alandaki kaotik durumun nüfus artışı ve zayıflamış kentsel yönetim tarafından meydana getirildiğini ileri sürmektedir. Sokaklara yapılan müdahaleler, kentte yeni bir Hristiyan odak noktası geliştikten sonra pagan binaların terk edilmesiyle daha da kolaylaştırılmıştır. Kentsel planlamadaki değişimin, yavaş gerçekleşen kültürel ve sosyal dönüşümden kaynaklanan bir olgu olduğu açıktır.

Sivil kamusal alanın çözülmesi iki nedene bağlanabilir. Birinci neden idari değişiklikler, kentlerin azalan ekonomik kaynakları, kent liderlerinin ilgisizliği ve imparatorluğun Hristiyanlaşmasıyla gelen kültürel değişikliklerden kaynaklanmıştır. İkinci neden, istilaların ve beraberinde afetlerin gerçekleşmesidir. Anadolu için 7. yüzyılda başlayan derin bir kriz dönemi gerçekleşmiş ve kentsel yaşam büyük ölçüde bozulmuştur.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ş. (2019). Sosyal Yaşamın Merkezi: Liman Caddesi ve Merkez Agora. H. İşkan (Ed.), *Patara Kent, Liman, Kült* (s. 250-268) içinde. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Anadolu, M. U. (1980). Eskiçağ Anadolusunda Sütunlu Caddeler. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, I*(1), 13-25.
- Aphrodisias Kazıları. (T. Y.) Tetrasyon Caddesi, Erişim Tarihi: 14 Şubat 2025. [https://aphrodisias-excavations.com/tr/tetrasyon-caddesi/#iLightbox\[01404c9961ca080ea39\]/0](https://aphrodisias-excavations.com/tr/tetrasyon-caddesi/#iLightbox[01404c9961ca080ea39]/0)
- Arthur, P. (2006). *Bizans ve Türk Dönemi'nde Hierapolis (Pamukkale)*. Ege Yayınları.
- Arthur, P. (2015). Frontinus Kapısı'nın yakınındaki küçük kilise. G. Scardozzi (Ed.), *Phrygia Hierapolis Yeni Atlası: Kentin ve Nekropolislerin Arkeoloji Haritası* (s. 109) içinde. Ege Yayınları.
- Ateş, G. & Rheidt, K. (2008). Aizanoi 2005 ve 2006 yılı çalışmaları. B. Koral, H. Dönmez & A. Özme (Ed.), 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (s. 227-242) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi.
- Berger, A. (2000). Streets and public spaces in Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers, 54*, 161-172.
- Dalgıç, Ö. & Sokolicek, A. (2017). Aphrodisias. P. Niewöhner (Ed.), *The archaeology of Byzantine Anatolia: From the end of late antiquity until the coming of the Turks* (s. 269-279) içinde. Oxford University Press.
- Downey, G. (1959). Libanius's oration in praise of Antioch (Oration XI). *Proceedings of the American Philosophical Society, 103*(5), 652-686.
- Duman, B. (2013). Son arkeolojik araştırmalar ve yeni bulgular ışığında Tripolis ad Maeandrum. *Cedrus, 1*, 179-200. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/20131685>
- Duman, B. (2018). Geç Antik Çağ'da Lydia Tripolis'i. C. Şimşek & T. Kaçar (Ed.), *Geç antik çağ'da Lykos Vadisi ve çevresi* (s. 343-367) içinde. Ege Yayınları.
- Duman, B. & Baysal, H. H. (2017). Tripolis 2015 Yılı Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları. A. Özme (Ed.), 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (s. 539-562) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Foss, C. (1975). The Persians in Asia Minor and the end of Antiquity. *The English Historical Review, 90*(357), 721-747.
- Foss, C. (1976). *Byzantine and Turkish Sardis*. Harvard University Press.
- Foss, C. (1977). Archaeology and the twenty cities of Byzantine Asia. *American Journal of Archaeology, 81*(4), 469-486.
- Güven, S. (2003). Evolution of colonnaded avenues in the Roman Cityscape: Role of Cilicia, *OLBA, 8*, 39-54.
- Haldon, J. (2007). *Bizans Tarih Atlası*. Alfa Yayıncılık.
- Ismaelli, T. (2015). Frontinus Caddesi. G. Scardozzi (Ed.), *Phrygia Hierapolis yeni atlası: Kentin ve Nekropolislerin arkeoloji haritası* (s. 108) içinde. Ege Yayınları.
- Işıklıkaya, I. R. (2010). *Perge Mozaikleri, Macellum, güney hamam ve geç dönem meydanı doğu portığı* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- İşkan, H., Aktaş, Ş., Polat-Becks, A., Becks, R., Ceylan Duggan, B., Dündar, E., Erdoğan, O., Erkoç, S., Kızıldaş, H., Koçak, M., Orhan, S., Schuler, C., Varmaz, Ş., Varmaz, D., Yirşen, Ş. & Zimmermann, K. (2015). Patara 2013 Kazıları. *Anadolu, 41*, 299-322. https://doi.org/10.1501/andl_0000000428
- Jacobs, I. & Waelkens, M. (2013). Five centuries of glory. The colonnaded street of Sagalassos in the first and the sixth century AD. *İstanbul Mitteilungen, 63*, 219-266.
- Kostof, S. (1992). *The city assembled: The elements of urban form through history*. Thames and Hudson.
- MacDonald, W. L. (1986). *The architecture of the Roman Empire (Cilt 2)*. Yale University Press.
- Mansel, A. M. (1978). *1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mısırlı, A. & Özgüven, H. B. (2018, 30 Ekim-1 Kasım). *Bizans Dönemi'nde Kentin Dönüşümü: Agoraların Yeniden Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme* [Sözlü Sunum]. II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, İstanbul, Türkiye.
- Mısırlı, A. & Özgüven, H. B. (2020). Bizans Dönemi'nde kentin dönüşümü: hamam ve hamam-gymnasium yapılarının yeniden kullanımı. *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 391-401. <https://doi.org/10.48120/oad.816834>
- Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban Morphology, 1*(1), 3-10.
- Owens, E. J. (2000). *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*. Homer Kitabevi.
- Özdizbay, A. (2008). *Perge'nin MS 1.-2. yüzyıllardaki gelişimi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Pharr, C. (1952). *The Theodosian Code and novels and the sirmondian constitutions, a translation with commentary, glossary and bibliography*. Princeton University Press.
- Peschlow, U. (2017). Nicaea. P. Niewöhner (Ed.), *The archaeology of Byzantine Anatolia: From the end of late antiquity until the coming of the Turks* (s. 203-216) içinde. Oxford University Press.
- Pülz, A. (2011). Bizans Dönemi'nde Ephesos'un görünümü. F. Daim & S. Ladstätter (Ed.), *Bizans Dönemi'nde Ephesos* (s. 47-75) içinde. Ege Yayınları.
- Ratte, C. (2008). The founding of Aphrodisias. C. Ratte & R. R. Smith (Ed.), *Aphrodisias Papers 4: New Research on the City and Its Monuments* (s. 7-36) içinde. Journal of Roman Archaeology.

- Rautman, M. (2011). Sardis in Late Antiquity. O. Dally & C. Ratté (Ed.), *Archaeology and the Cities of Asia Minor in Late Antiquity* (s. 1-26) içinde. Kelsey Museum Publication 6 Ann Arbor.
- Rheidt, K. (1995). Aizanoi 1993 yılı kazı çalışmaları. İ. Eroğlu, F. Bayram, H. Eren, N. Ülgen, F. Kaymaz & A. H. Ergürer (Haz.), *16. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (s. 65-73) içinde. T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Rheidt, K. (1996). Aizanoi 1994 yılı kazı ve onarım çalışmaları. İ. Eroğlu, N. Ülgen, H. Eren, F. Bayram, N. Tarlan, N. Tatlıcan, A. H. Ergürer & Y. Morkaya (Haz.) *17. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (s. 300-308) içinde. T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Saradi, H. (2006). *The Byzantine city in the sixth century, literary images and historical reality*. Society of Messenian Archaeological Studies.
- Scardozzi, G. (Ed.). (2015). *Phrygia Hierapolis'i yeni atlası: Kentin ve Nekropolislerin arkeoloji haritası*. Ege Yayınları.
- Scherrer, P. (Ed.). (2000). *Efes rehberi*. Ege Yayınları.
- Segal, A. (1997). *From function to monument: Urban landscapes of Roman Palestine, Syria and Provincia Arabia*. Oxbow Books.
- Smith, R. R. R. & Ögüş, E. (2017). Aphrodisias 2015. A. Özme (Ed.), *38. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (s. 17-34) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Smith, R. R. R., Jacobs, I. & Somersan, S. (2022). Aphrodisias'ta güncel çalışmalar. *Lycus Dergisi*, 6, 25-63. <https://doi.org/10.54577/lycus.1200740>
- Soykal Alanyalı, F. (2017). Side bir kentin kayboluşunun hikayesi. *Arkeoloji ve Sanat*, 155, 187-196.
- Söğüt, B. & Aytekin, F. (2017). Stratonikeia Kuzey Sütunlu Cadde Doğu Portik Mozaigi. I. Adak Adıbelli, G. İlgezdi Bertram, K. Matsumura, E. Baştürk, C. Koyuncu, H. A. Kızırlarslanoglu, T. Y. Yedidağ & A. Topaloğlu Uzunel (Ed.), *Barış Salman anı kitabı* (s. 221-232) içinde. Ege Yayınları.
- Söğüt, B. (2018). Geç Antik Çağ'da Stratonikeia. C. Şimşek & T. Kaçar (Ed.), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi* (s. 429-458) içinde. Ege Yayınları.
- Söğüt, B. (2022). Stratonikeia ve Lagina 2019-2020 Yılı Çalışmaları. A. Özme (Ed.), *2019-2020 yılı kazı çalışmaları 1. Cilt* (s. 323-342) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Stroth, F. (2017). Aezani. P. Niewöhner (Ed.), *The archaeology of Byzantine Anatolia: From the end of late antiquity until the coming of the Turks* (s. 327-332) içinde. Oxford University Press.
- Türktüzün, M. (2017). *Aizanoi Antik Kenti*. Dönmez Offset.
- Waelkens, M. (1989). Hellenistic and Roman Influence in the Imperial Architecture of Asia Minor. S. Walker ve A. Cameron (Ed.), *The Greek Renaissance in the Roman Empire* (s. 77-88) içinde. University of London Institute of Classical Studies.
- Waelkens, M. (2009). Report on the 2006 and 2007 Excavation and Restoration Activities at Tepe Düzen and at Sagalssos. H. Dönmez & A. Özme (Ed.), *30. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 3* (s. 427-456) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Waelkens, M. (2011). *Sagalassos Ziyaretçi Kılavuzu*. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı.
- Yıldırım, Ş. (2017). Mimari Plastik Veriler Işığında Erken Bizans Döneminde Side'de Sütunlu Caddelerin Onarımı. *Seleucia*, 7, 177-207.
- Yıldırım, Ş. (2021). Geç Antik Dönem Kentlerinde Pagan Mekanların Dönüşümü ve Korunması Üzerine Görüşler. *Turkish Studies*, 16(7), 379-394. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.52863>